

de eeuw en werd gehandhaafd in de moeilijkheden van het begin der zeventiende eeuw. Al in 1882, dus vóór de verschijning van Kuypers *Tractaat* wijdde Rutgers tweemaal een rede aan de aard van het kerkverband van destijds.¹⁹ Hij wees er o.m. op, dat voor het kerkverband dat in de zestiende eeuw tot stand kwam en vervolgens bevestigd werd, van allesbeheersende betekenis was de kwestie van de grondslag. Deze grondslag was 'in volstrekten zin, de gemeenschappelijke erkenning van het onvoorwaardelijk gezag van Gods Woord, d.i. van de Heilige Schrift, en de gemeenschappelijke belijdenis van de daarop gegronde artikelen en stukken der leer'. Tussen de kerken die plaatselijk gevormd werden, zowel onder het kruis als in de verstrooiing, was er de band van het geloof, zelfs nog vóór de vereniging in een kerkverband kon plaatsvinden. Zodra de weg daartoe geopend was, kwam dat verband er bijna vanzelf, verenigd als men was in Christus, in éénzelfde Geest, door de kracht van het geloof. Het toetreden tot dit verband was eis van Gods Woord: geen kerk mag op zichzelf blijven staan. Kerkrechtelijk kon de toetreding echter niet afgedwongen worden, zoals ook niemand gedwongen kan worden zich te voegen bij de kerk. Het verband was confederatief, de kerken - men bleef in het meervoud spreken - vormden samen een kerkenbond. Iedere kerk bleef *ecclesia completa*, en werd geen *pars ecclesiae*. Zij had geen macht boven zich dan die van Christus alleen. Met deze uitgangspunten kwam ook de gereformeerde kerkorde tot stand, die slechts één kerkelijke bestuursinstantie kent: de kerkeraad.

Wat nu opvalt in de periode 1882-1892 is de toenadering in Christelijke Gereformeerde kring van hetgeen door Rutgers naar voren werd gebracht. Eveneens in 1882 kwam van de jonge H. Bavinck de opwekking: 'Wij zijn een bond van vrije gereformeerde kerken - dat vergete men nooit!'²⁰ Zelfs Helenius de Cock, de verdediger bij uitstek van de Afscheiding, haar beginselen en kerkrechtelijke gedachten, vertoont toenadering.²¹

En wanneer in 1891 de deputaten van de nederduitse gereformeerde synode

19. 'Hoedanig was het kerkverband van de Nederlandsche Gereformeerde Kerken, toen de organisatie van 1816 haar werd opgelegd?', in: F.L. Rutgers en A.F. de Savornin Lohman, *In hoeverre heeft de genootschappelijke band, die sedert 1816 aan de Nederl. Gereformeerde Kerken is opgelegd, voor de bijzondere kerken die daarin geplaatst zijn, eene bindende kracht?*, Amsterdam 1882; *Het kerkverband der Nederlandsche Gereformeerde Kerken, gelijk dat gekend wordt uit de handelingen van den Amsterdamschen kerkeraad in den aanvang der 17e eeuw* (rectorale rede), Amsterdam 1882.

20. 'Synodale Kerkinrichting', in: *De Vrije Kerk*, 8 (1882), 321-338; opgenomen in: H. Bavinck, *Kennis en leven*, Kampen z.j., 68-77 (het citaat op p. 77).

21. Zie het in nt. 5 genoemde art., *Doleantie-Wederkeer*, 108v.